

УДК 343.98

Р. Х. БІЧУРІН,*ад'юнкт**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ХУЛІГАНСЬКИЙ МОТИВ УБИВСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Проаналізовано питання встановлення мотиву злочину в його загальному вигляді та особливості формування хуліганського мотиву. Визначено поняття хуліганського мотиву вбивства. Обґрунтовано, що встановлення і дослідження мотиву вбивства є необхідною умовою повного та якісного розслідування злочинів вказаної категорії. Факторами формування хуліганського мотиву виступають потреби, інтереси, емоції, установки та особливості конкретної ситуації.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, мотив злочину, вбивство з хуліганських мотивів, особа злочинця.

Сучасний етап розвитку нашої держави вимагає суттєвих змін у ставленні до людини, її життя і здоров'я, які на конституційному рівні визнаються найвищою соціальною цінністю. Ускладнення соціальних відносин викликає помітне занепокоєння проблемами мотивів вчинення злочинів. Адже в час таких революційних змін, коли суспільне напруження набуло свого піку, людська правосвідомість починає притуплятися, що сприяє полегшенню вчинення суспільно небезпечних діянь. Доходить до того, що мотивом злочину, тобто фактором, який штовхає до його вчинення, може бути будь-який малозначний привід. Особливого значення встановлення мотиву злочину набуває під час кваліфікації таких тяжких суспільно небезпечних діянь, як вбивства, оскільки мотив свідчить про рівень моральності особи, яка вчинила злочин, та сприяє швидкому та якісному розкриттю і розслідуванню.

Крім того, слід наголосити, що у кримінальних провадженнях про вбивства органи досудового розслідування, прокурори та суди нерідко припускаються помилок у встановленні та юридичній оцінці мотиву злочину, а отже – у правильній кваліфікації діяння. Зокрема, як свідчить практика, слідчі в деяких випадках не обтяжують себе виявленням хуліганського мотиву, а кваліфікують діяння за частиною ч. 1 ст. 115 КК України. Такі помилки призводять до того, що статистичні дані про вчинені та розкриті злочини не відповідають реальності. Це, на нашу думку, обумовлено недостатнім розумінням ролі мотиву у механізмі злочину.

У науках кримінально-правового циклу мотив злочину є предметом жвавого обговорення. Частіше за все мотив злочину досліджується кримінальним правом та кримінологією, але й криміналістика не обходить вказане наукове поняття. Так, криміналісти включають мотив

злочину до предмета вивчення особи злочинця, а отже до елементів криміналістичної характеристики.

Розкриття проблематики встановлення мотиву злочину віддавна відносилось до важливих завдань криміналістики. Зокрема, до вказаної думки схилялися такі вчені, як Б. В. Волженкін, М. М. Гернет, О. М. Лупіносова, І. А. Матусевич, Д. А. Мезинов, О. Р. Ратинов, С. К. Пітерцев, О. В. Сіренко, С. С. Степичев, В. В. Шимановський, І. М. Якімов та ін. Вказані автори розглядали загальні питання криміналістичного дослідження мотиву злочину. При цьому окремого комплексного дослідження хуліганського мотиву вбивства, його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики та значення для розслідування вказаних злочинів не було проведено, чим і зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Метою цієї статі є визначення типових кримінально-правових та криміналістично значущих ознак хуліганського мотиву умисного вбивства.

Хоча мотиви злочину і досліджуються різними правовими науками, проте єдиного визначення цього поняття так і не вироблено. Так, М. С. Таганцев називав мотиви підставами, що спонукали особу до злочинної дії [1, с. 235]. Б. В. Харазішвілі зауважує, що мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності певної поведінки і бажанням її здійснення [2, с. 44]. А. В. Наумов підкреслює, що мотив злочину – це усвідомлена спонука (потреба, почуття тощо) до досягнення певної мети шляхом вчинення злочину [3, с. 13]. С. А. Тарарухін розглядає мотив як усвідомлену спонуку (прагнення) до здійснення конкретного цілеспрямованого вчинку (вольового акту), який становить суспільну небезпеку і передбачається кримінальним

законом як злочин [4, с. 14]. А. В. Савченко пропонує визначати мотив злочину як інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [5, с. 14]. Наведені визначення хоча й різняться, проте автори сходяться на думці, що мотив злочину – це спонукання до його вчинення, суб'єктивна причина злочину.

Важлива роль належить встановленню мотиву при кваліфікації умисних вбивств. Адже, як правильно вказує Б. С. Волков, мотив є однією з головних підстав класифікації вбивств за чинним законодавством [6, с. 83]. Найчіткіше це проявляється при відмежуванні умисного вбивства, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, та умисного вбивства при обтяжуючих обставинах, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України, з відповідною кваліфікацією його за різними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України. Крім того, мотив, відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України, є однією з обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Слід погодитися з О. С. Івченко щодо того, що мотив злочинної поведінки – це саме та обставина, через призму якої проглядаються усі зв'язки і відносини, що характеризують конкретну особистість і скоєне нею діяння [7, с. 17]. Щоб остаточно встановити мотив, потрібно розуміти не тільки, чому скоєно злочин, але й хто його вчинив. Отже, мотив невід'ємно пов'язаний з поняттям «особистість злочинця» [8, с. 18].

Особливі складнощі виникають при встановленні хуліганського мотиву вбивства. Так, у коментарі до ст. 115 КК України вказано, що умисним вбивством з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) є вбивство, вчинене на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу [9, с. 268]. Таке трактування хуліганського мотиву при вчиненні умисного вбивства на практиці викликає значні труднощі. Як правильно вказує А. В. Савченко, із такого визначення можна судити, що коли слідчий або суд намагалися, але не встановили причини вчиненого вбивства, то можна говорити, що його скоєно без причини, тобто з хуліганських мотивів. Під такі ознаки можна підвести будь-яке умисне вбивство, причини якого встановити важко або, на перший погляд, неможливо [5, с. 106]. Таке розуміння хуліганських мотивів обумовлюється їх складністю, комплексністю, оскільки вони можуть містити в собі як власне хуліганські спонуки, так і інші, найчастіше, особисті мотиви [10, с. 126].

Процес формування мотиву є досить складним, що зумовлюється багатьма факторами, серед яких: потреби, інтереси, емоції, установки тощо. Мотиви виникають, розвиваються і формуються на підставі потреб. Потреби є основою діяльності особи, вони породжують мотивацію і спонукають особу до їх задоволення. Людина завжди намагається максимально задовольнити свої як фізичні, так і духовні потреби [11, с. 265]. Слід погодитися із М. О. Ларкіним, який вважає, що потреба дає поштовх до виникнення мотиву. Вона перетворюється на мотив після знаходження предмета (об'єкта), який може її задовольнити. Але потреба не повністю пояснює причину дії, поведінка людини далеко не завжди повністю обумовлена її потребами, а мета – не завжди є задоволенням потреби, інакше особистість позбавляється волевої активності. Найчастіше потреба спочатку виступає як психічний стан напруженості, коли людина не знає, чого їй хочеться (тобто чітко може не усвідомлювати своїх потреб). Коли ж вона зустрічає об'єкт, який може задовольнити цю потребу, спостерігається прагнення до цього об'єкта [12, с. 259]. Так, хуліганський мотив убивства формується на основі потреби злочинця в увазі до своєї особистості та демонстрації власної переваги над іншими, особливо тими особами, які здаються слабкішими або намагаються зупинити протиправні дії. Тобто відповідна потреба у особи формується протягом життя, а коли така особа потрапляє у певні обставини, які на її думку можуть дозволити задовольнити вказану потребу, то у свідомості виникає мотив, що є поштовхом до вчинення вбивства.

В основі багатьох злочинів, у тому числі і вбивств із хуліганських мотивів, також лежать емоції, які впливають на прийняття злочинцем у тій чи іншій ситуації імпульсивних рішень на вчинення протиправного діяння. Досить часто при допиті підозрювані самі не можуть пояснити, чому, з яких мотивів вчинили вбивство, говорять, що так склалась ситуація. Це особливо актуально для вбивств із хуліганських мотивів, оскільки спровокувати вчинення злочину може малозначний привід, що склався у конкретній ситуації та викликав сильні емоції (злості, гніву) у злочинця.

Імпульсивна поведінка характеризується надмірною залежністю від стихійно сформованих внутрішніх спонук. Така поведінка здійснюється без достатнього осмислення, співставлення з вимогами моралі й права, тобто вона недостатньо мотивована з погляду суспільних цінностей. Вона виникає також в екстрених

ситуаціях, які змушують також до невідкладних, а внаслідок цього – не завжди обдуманих дій. При ситуативній поведінці вона зумовлюється в основному зовнішніми, випадковими елементами конкретної життєвої ситуації [13, с. 42].

В. Б. Волженкін вважає, що основа хуліганського мотиву – грубе зневажливе ставлення до суспільства у цілому, громадського порядку, бажання протиставити себе громадській думці, проявити свою перевагу над оточуючими і зневага до них, прагнення «покуражитися», проявити свою силу [14, с. 8]. На думку В. І. Ткаченка, в основі хуліганського мотиву лежить розгнущаний егоїзм, пов'язаний із неповагою до особистості та людської гідності, прагнення до демонстративного нехтування закону і правил співжиття [15, с. 13]. В. І. Борисов та В. М. Куц визначають хуліганський мотив як прагнення винного відкрито протиставити себе, свою поведінку громадському порядку, громадським інтересам, показати свою зневагу до оточуючих, проявити цинізм, жорстокість, зухвалість, вчинити дебош і безчинство, показати грубу силу або продемонструвати п'яну завзятість [16, с. 12]. О. І. Коробєєв зазначає, що хуліганські мотиви є проявом з боку винного крайнього ступеня егоцентризму, нетерпимості до існуючих у суспільстві моральних і правових заборон і обмежень, вираз бравади і всюдозволеності, прагнення своїми агресивними діями девальвувати цінність людського життя [17, с. 115]. Враховуючи викладене, можна сказати, що під хуліганським мотивом вбивства слід розуміти усвідомлену імпульсивну внутрішню установку злочинця, обумовлену його викривленими потребами, оточуючим середовищем та конкретною ситуацією, котра має на меті продемонструвати власну перевагу над потерпілим та суспільними нормами.

Про мотив, яким керувався винний, дозволяють судити самі його дії, а у частині випадків і привід, що став зовнішньою причиною вчиненого злочину. Оскільки при вбивстві йдеться про дії винного, спрямовані проти іншої людини – потерпілого, то для встановлення мотиву вбивства набувають певне значення і дії останнього, а також відносини між винним і потерпілим. Вбивство із хуліганських мотивів досить часто є продовженням раніше вчинених хуліганських дій. Потерпілими нерідко стають громадяни, які вказали хулігану на його недостойну поведінку. У деяких випадках потерпі-

лими при вбивствах з хуліганських мотивів стають і такі особи, які перед вбивством з власної ініціативи зовсім не вступали в контакт із винним. Складнощі виявляються в тому, що вбивства із хуліганських мотивів часто вчиняються у сварці чи бійці [18, с. 102]. Вказане дозволяє зробити висновок про залежність мотиву вбивства від особистості підозрюваного, а також поведінки потерпілого. Тобто встановлення хуліганського мотиву дозволить отримати інформацію щодо особистісних характеристик злочинця та конкретної поведінки потерпілого, яка могла спровокувати вчинення злочину.

Невиявлення хуліганського мотиву вбивства протягом досудового слідства може спричинити виникнення наступних помилок при доказуванні обставин вбивства: 1) помилкова кваліфікація діяння та притягнення до кримінальної відповідальності за менш небезпечне діяння; 2) невисунення версій про вчинення вбивства з хуліганських мотивів за наявності ознак вчинення вбивства за вказаним мотивом; 3) поверхнева, неповна чи упереджена перевірка доказів, що підтверджують версію про вчинення вбивства із хуліганських мотивів; 4) невстановлення причин та умов виникнення хуліганського мотиву вбивства; 5) неповне дослідження особистості вбивці.

Проаналізувавши наукові думки та особливості формування зазначеного мотиву, можна сказати, що під хуліганським мотивом убивства слід розуміти усвідомлену імпульсивну внутрішню установку злочинця, обумовлену його викривленими потребами, оточуючим середовищем та конкретною ситуацією, котра має на меті продемонструвати власну перевагу над потерпілим і суспільними нормами. Встановлення й дослідження мотиву вбивства є необхідною умовою повного та якісного розслідування злочинів вказаної категорії. Це зумовлено тим, що мотив не лише впливає на кваліфікацію діяння та є обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні, але й має нерозривний зв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. Встановлення хуліганського мотиву дозволить отримати інформацію щодо особистісних характеристик злочинця та конкретної поведінки потерпілого, яка могла спровокувати вчинення злочину. Факторами формування хуліганського мотиву виступають потреби, інтереси, емоції, установки та особливості конкретної ситуації.

Список використаних джерел

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть общая : в 2 т. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – 380 с.

2. Харазишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском уголовном праве / Б. В. Харазишвили. – Тбилиси : Цодна, 1963. – 286 с.
3. Наумов А. В. Мотивы убийств : [учеб. пособие] / А. В. Наумов ; под ред. Н. А. Огурцова ; ВСШ МВД СССР. – Волгоград, 1969. – 135 с.
4. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / С. А. Тарарухин. – Киев : «Вища школа», 1977. – 152 с.
5. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А. В. Савченко. – Київ : Атіка, 2002. – 144 с.
6. Волков Б. С. Мотивы преступлений / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
7. Ивченко О. С. Проблемы мотива и цели убийства в уголовном праве России : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ивченко Оксана Сергеевна. – М., 2002. – 20 с.
8. Думанская Е. И. Мотив преступления как итог мотивационного процесса: его значение при квалификации убийств : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Думанская Елена Игоревна. – Екатеринбург, 2005. – 21 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврюнюка. – 4-те вид., перероб. та допов. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 1184 с.
10. Власов В. П. Мотивы, цели и умысел при совершении хулиганских действий / В. П. Власов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1975. – Вып. 23. – С. 120–138.
11. Сіренко О. В. Мотив злочину в криміналістичній характеристиці крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми / О. В. Сіренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 264–267.
12. Ларкін М. О. Мотив як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М. О. Ларкін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (47). – С. 256–262.
13. Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский, А. П. Тузов. – Киев : Политиздат Украины, 1987. – 215 с.
14. Волженкин Б. В. Рассмотрение дел о хулиганстве : Квалификация, процессуальные особенности и методика расследования : [учеб. пособие] / Волженкин Б. В., Питерцев С. К., Шимановский В. В. ; Прокуратура СССР, Ин-т усовершенствования следств. работников. – 2-е изд., перераб. и доп. – Л., 1979. – 102 с.
15. Ткаченко В. И. Квалификация преступлений против общественного порядка : [учеб. пособие] / В. И. Ткаченко ; Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1982. – 82 с.
16. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации : [учеб. пособие] / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков : Консум, 1995. – 104 с.
17. Российское уголовное право : [курс лекций] / под ред. А. И. Коробеева. – Т 3. Преступления против личности. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2000. – 560 с.
18. Лупиносова О. Н. Убийство из хулиганских побуждений / О. Н. Лупиносова // Правова держава = Правовое государство = Constitutional State. – 2001. – № 3. – С. 101–106.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

БИЧУРИН Р. Х. ХУЛИГАНСКИЙ МОТИВ УБИЙСТВА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Проанализирован вопрос установления мотива преступления в его общем виде и особенности формирования хулиганского мотива. Определено понятие хулиганского мотива убийства. Обосновано, что установление и исследование мотива убийства является необходимым условием полного и качественного расследования преступлений указанной категории. Факторами формирования хулиганского мотива являются потребности, интересы, эмоции, установки и особенности конкретной ситуации.

Ключевые слова: *криминалистическая характеристика преступления, мотив преступления, убийство из хулиганских побуждений, личность преступника.*

BICHURIN R. K. HOOLIGAN MOTIVE FOR COMMITTING MURDER AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF A CRIME

The article is devoted to hooligan motive for committing murder as an element of its forensic characteristics. The analysis of the crime motive in its general form is conducted. Having analyzed scientific thoughts and peculiarities of forming hooligan motive the author defined the concept of hooligan motive of a murder.

It is established that the factors of forming hooligan motive are the needs, interest, emotions, attitudes and specific situation. Hooligan motive for committing a murder is based on the needs of an offender in the attention to his personality and demonstration of own superiority over the others. At the heart of murders with hooligan motives also lie emotions that affect impulsive decisions to commit a wrongful act by an offender in a particular situation. Provoke the commission of an offense can unimportant occasion formed in a particular situation and cause offender's strong emotions.

It is grounded that the establishment and research of a motive for committing a murder is essential condition for the full and qualitative investigation of such offenses. This is due to the fact that the motive not only affects the classification of the act and is the obstacle to be proven in criminal proceedings, but also has the inextricable link with other elements of forensic characteristics. It is determined that detecting hooligan motive of a murder it is possible to fully explore perpetrator's identity and to determine the specific behavior of a criminal that could provoke a crime.

Keywords: forensic characteristics of crimes, crime motive, hooligan murder, perpetrator's identity.

УДК 343.163(477)

В. П. ГОРБАЧОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

ОСКАРЖЕННЯ СЛІДЧИМ РІШЕНЬ, ДІЙ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА (РОЗВИТОК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ)

Проаналізовано тенденції розвитку в Україні правового інституту оскарження слідчим рішень, дій та бездіяльності прокурора з моменту запровадження інституту слідчих. З'ясовано, що з 1927 р. відмінено судовий порядок оскарження слідчим рішень прокурора і встановлено оскарження лише до вищестоящого прокурора. У 1960 р. відмінено обмеження кола вказівок прокурора, які могли бути оскаржені слідчим. А Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. передбачив загальне право оскарження слідчим будь-яких рішень, дій чи бездіяльності прокурора, зберігши при цьому відомчий порядок оскарження до вищестоящого прокурора, рішення якого є остаточним і не підлягає оскарженню до суду.

Ключові слова: кримінально-процесуальний кодекс, прокурор, слідчий, вказівки прокурора, оскарження рішень прокурора.

Проблема правового статусу слідчого у кримінальному процесі завжди привертала увагу дослідників. Це питання є багатограним, і одним із його аспектів є процесуальна самостійність слідчого та її гарантії. Однією з гарантій процесуальної самостійності слідчого є його право оскаржувати рішення, дії та бездіяльність прокурора. Регулювання цього питання в Україні мало певні етапи свого розвитку, вивчення яких є важливим для удосконалення чинного законодавства.

У дореволюційний період зазначені питання досліджувалися у роботах М. А. Буцьковського, О. А. Квачевського, А. Ф. Коні, П. І. Люблинського, М. В. Муравйова, В. К. Случевського, А. О. Соколова, І. Я. Фойницького, І. Г. Щеглової та ін. За радянських часів та у сучасний період питанням оскарження слідчим рішень, дій та бездіяльності прокурора приділяли увагу Ю. П. Аленін, М. І. Бажанов, Ю. М. Белозеров, В. П. Божьєв, Б. Т. Безлепкін, Є. П. Бурдоль, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевой, А. П. Гуляєв, В. Г. Даєв, І. І. Зарева, В. Ю. Захарченко, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, Я. Ю. Конюшенко, Л. М. Лобойко, Л. А. Маріупольський, М. М. Михеєнко, О. Б. Муравін, Ю. В. Скрипіна, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, А. З. Туманянц, Л. Д. Удалова, Л. В. Чере-

чукіна, І. В. Чурікова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та ін. Але у роботах зазначених авторів не було висвітлено генезис зазначеного інституту. Тому **метою** статті є з'ясування тенденцій розвитку інституту оскарження слідчим рішень, дій та бездіяльності прокурора в Україні з моменту запровадження інституту слідчих за радянських часів та у незалежній Україні.

Інститут оскарження слідчим рішень та дій прокурора запроваджено ще у Російській імперії. За Статутом кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС) [1, с. 148], слідчий був зобов'язаний виконувати законні вимоги прокурора з усіх питань, що стосувалися розслідування злочину і збору доказів (ст. 281). Закон передбачив тільки один виняток, коли слідчий мав право не виконувати законну вимогу (вказівку) прокурора й передати це питання на вирішення суду. Цей випадок стосувався вказівки прокурора щодо арешту обвинуваченого. Прокурор мав право запропонувати слідчому затримати обвинуваченого, який був залишений на волі або звільнений з-під варти. Однак, якщо слідчий вважав, що «обвинувачений не викликає щодо себе достатньої підозри у злочині, який тягнув за собою позбавлення всіх прав стану або втрату всіх особливих прав і переваг»,